

УДК 82:81'25+159.9

ПСИХОПОЕТИКА: ГЛИБИННЕ ОСЯГНЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Фугалевич Д.О.

Київський національний університет культури і мистецтв,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

В останні роки відзначається величезний інтерес лінгвістів, літературознавців, перекладачів до проблеми нового осмислення та аналізу організації художнього твору, де мовленнєва поведінка, психологізм та особистість автора є визначальними для компетентного перекладу. Дана стаття являє собою моніторинг наукових джерел, де формулюються цілісна система психологічного аналізу художнього тексту й особистості митця, термінологія та методологія психопоетики, як напрямку, що використовується не тільки в мовознавстві, зокрема у психолінгвістиці, літературознавстві, а й в перекладі.

Ключові слова: психопоетика, психологізм, психолінгвістика, психолінгвістичний аналіз, особистість автора, особистість перекладача, художня комунікація, мовна особистість.

Постановка проблеми. Складність і багатогранність процесу перекладу зумовила множинність різних підходів до пояснення цього феномена. Переклад до недавнього часу розглядався здебільшого виключно філологічними дисциплінами: теорія перекладу, компаративна лінгвістика, літературознавство, тощо. Однак ХХ століття разом з інтересом до особистості людини і її проявів в різних сферах приніс необхідність враховувати людський фактор і в перекладі. Не останню роль в даному питанні відіграють психологізм літературного твору, психічна особистість письменника, збіг особистостей автора оригіналу та перекладача. У класичному і сучасному літературознавстві питання психологізму в художній творчості фігурує досить активно: праці М. Арнаудова, В. Вундта, О. Потєбні, Р. Мюллера-Фрайенфельса, Л. Виготського та ін. Але незважаючи на те, що ця тема є об'єктом багатьох наукових досліджень, на сьогоднішній день відсутні чіткі уявлення про феномен художнього психологізму, його складових і місце в системі твору, термінологічна визначеність, методологія та інструментарій аналізу. Семантична розмитість терміна «психологізм в літературі» очевидна, недарма в літературознавчих роботах ведеться розмова про психологічні методи, жанри, стилі. Аспект психологічної змістовності художніх текстів залучає лінгвістів, філософів, психологів. Розуміння суті психологізму і оволодіння методологією його аналізу є одним з умов перекладацької компетентності.

Метою написання даної статті є вивчення ролі психопоетики, а саме її складових, як інтегральної наукової дисципліни в розрізі глибокого осягнення художнього тексту і установок автора при перекладі, довести, що психологічні механізми, що включаються в процес перекладу, впливають на реалізацію мовних систем, їх адекватність і відмінність.

Виділення не розв'язаних раніше завдань. У тому, що переклад не може бути всебічно пояснений в рамках і методами однієї лише «чистої» лінгвістики, переконують проблеми машинного перекладу. Виявилось, що база мовних даних, внесених в комп'ютер, може бути багатшою за словниковим складом, ніж знання перекладача, але вона ніколи не буде єдино достатньою

для створення адекватного перекладу. Це відбувається тому, що будь-яка, навіть найкраща, програма-перекладач позбавлена особистісного підґрунтя. А звідси – принципова неможливість усвідомленого відбору мовних засобів будь-якого рівня (від фонетики до складного синтаксичного цілого і всього тексту). Переклад же, за запропонованою І. Левим концепцією, з точки зору перекладача є «безперервним процесом прийняття рішень. Перекладач як би проходить через ряд мікроситуацій, які змінюють одна одну, в кожній з яких він повинен зробити хід – як у грі – шляхом вибору однієї з існуючих альтернатив» [8, с. 20]. Такий стан речей обумовлено специфікою мовного матеріалу, з яким має справу перекладач: при «спектральному» аналізі семантики слова (так само як і цілого тексту) можна виділити мовне значення і особистісний смисл. Ці всі аспекти включає напрям психопоетики.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Психопоетика – напрямок, створений на кордоні психології, лінгвістики та літературознавства. Класичною роботою з психопоетики є «Внутрішня людина» і «Зовнішня мова» Є. Г. Еткінда. У ній під терміном психопоетика розуміється «область філології, яка розглядає співвідношення думка – слово, причому термін «думка»... означає не тільки логічний висновок (від причин до наслідків або від наслідків до явища і назад), не тільки раціональний процес розуміння (від сутності до явищу і назад), але всю сукупність внутрішнього життя людини» [1]. В основі аналізу Є.Г. Еткінда лежить протиставлення людини зовнішнього (візуалізованого завдяки власній тілесності) і внутрішнього (невізуалізованого, невловимого в складності, різноманітності, плинності його душевних процесів). З цих позицій, література висловлює, вербалізує «психологізм людини», «в різних культурно-стилістичних системах» по-різному розуміючи «те, що відбувається «всередині», змінюючи співвідношення думки і слова.

Виклад основного матеріалу. Перекладачеві художнього твору недостатньо одного сприйняття, так як літературний художній образ виражений словами, які несуть в собі крім емоційної ще і раціональну-понятійну інформацію. «Безумовно, мова являє собою матеріал особливого роду (і, перш за все, тому що він змістовний ще до

його включення у відповідну структуру, де він стає завдяки цій властивості носієм подвійного змісту)...» [3, с. 81]. Необхідність розуміння при перекладі художнього твору обумовлено тим, що письменник, створюючи свій твір, доносить до нас не тільки художні образи і особливу атмосферу, а й певні думки, ідеї, припущення: «Текст... будується дуже часто як ієрархічна структура, і властивість лінійності, яке зазвичай підкреслюється в багатьох визначеннях тексту, є лише моментом цієї структури. При сприйнятті тексту наша думка рухається не тільки по горизонталі, але також вгору і вниз по вертикальній осі, вона постійно прагне проникнути на більш глибокі рівні, повертається назад, щоб перевірити і скоригувати які виникли гіпотези, знову рухається вперед, встановлює зв'язки і опозиції як всередині кожного смислового рівня, так і між елементами різних рівнів» [4, с. 191]. Продуктивна сама по собі ідея поділу двох напрямків руху думки (по горизонталі і по вертикалі) при спілкуванні з художнім текстом не дає потрібного ефекту саме через нерозрізнення вченими процесів сприйняття і розуміння як двох самостійних феноменів. Якщо ж провести таку межу, то стає ясно, що ми сприймаємо текст лінійно: від початку – до кінця, від зав'язки – до розв'язки. Розуміння ж характеризується прагненням проникати вглиб сенсу і підніматися до різного роду узагальнень, аналізувати і порівнювати, повертатися до початку для прояснення сенсу кінця і т.п.

С.А. Васильєв вважає, що «зрозуміти текст – значить найбільш адекватно, без будь-яких змін і доповнень відтворити його зміст, повторити творчий акт автора. Якби інтерпретатор захотів в усній або письмовій формі викласти результати свого розуміння тексту, він повинен був би продублювати його. Значення тексту завжди дорівнює самому собі, і ніякі позатекстові обставини не можуть порушити цієї тотожності» [4, с. 198]. В силу ж об'єктивної неможливості для перекладача «продублювати» текст оригіналу, оскільки його робота полягає якраз в перетворенні цього тексту, обмежитися одним лише розумінням перекладач не може, розуміючи невіддільність психічних процесів і їх наслідків на рівні художнього твору і зважаючи на досягнення літературознавства в царині їх осмислення, принципи аналізу традиційних літературознавчих понять «психологізм», «психологічний портрет», «засоби творення психологізму» цілком логічно можуть бути залученими безпосередньо до процесу перекладу. Визначення перекладу тільки як мовної активності є недостатнім: «У сучасному штучно створюваному електронно-інформаційному світі перекладач вже не просто «фахівець з перекладу з однієї мови на іншу», він посередник і учасник комунікативно-пізнавального процесу, який транслює інтенції одних людей іншим людям. Його інтерпретації, міра їх адекватності авторському задуму визначають якість спілкування, а значить, і його результат. Ось чому за доцільне розгляд перекладу не як мовної, а як текстової діяльності, орієнтованої на діалог як «смысловий контакт» [5, с. 64–65]. Оскільки переклад – активність людини, спрямована на перетворення певної соціальної ситуації (ситуації нерозуміння в ситуацію розуміння), то до нього в повній

мірі можна застосувати параметри, які виділяються в будь-якій людській діяльності. І зокрема – індивідуальний стиль виконання кожним конкретним суб'єктом: «Будь-яка соціально-знаюча діяльність індивідуальна. Вона спрямована на вирішення тих чи інших проблемних життєвих і/або соціальних ситуацій і тому вмотивована, ціленаправлена і має власний механізм зародження і реалізації. Однак саме цей «механізм» залишається, як правило, «за кадром» наукових досліджень в області комунікації» [5, с. 56]. А так як індивідуальний характер – сутнісна характеристика діяльності взагалі і перекладацької зокрема, очевидна обґрунтованість звернення до особистісних особливостей перекладачів з метою визначення заходів впливу цих особливостей на результат діяльності. Особливістю комунікативної ситуації перекладу якраз і є те, що між двома комунікантами тут впроваджується ще одна ланка, представлене перекладачем як мовним посередником. Більш того, роль перекладача не зводиться тільки до мовного посередництва: «Перекладач – це інтелектуальна фігура, що стоїть на стику не тільки двох культур, а й двох культурно-детермінованих сховищ соціальної пам'яті, які є результатами пізнання навколишнього світу» [6, с. 13]. Для розуміння смислового навантаження художнього тексту від реципієнта потрібно задіяти практично всі особистісні ресурси. Ще в більшій мірі складна художня комунікація, якщо вона здійснюється з допомогою перекладача: «В умовах перекладу модель художньої комунікації зазнає певної трансформації, а саме, між комунікативною стратегією автора і стратегією інтерпретації читача виступає стратегія перекладача, яка обумовлює сприйняття читачем авторського тексту. Для перекладача представляється особливо важливим розуміння стратегії автора і вірне прогнозування стратегії читача в процесі перекладу, що дозволяє досягти більш високого ступеня адекватності передачі змісту тексту-оригіналу. Мовна особистість є постійним об'єктом уваги дослідників протягом усієї другої половини ХХ століття, оскільки саме вона – той самий «людський фактор», який лежить в основі новітньої парадигми лінгвістичної науки. Така популярність природним чином привела до множинності визначень і трактувань мовної особистості як психолінгвістичного феномену. «Під мовною особистістю... розуміється сукупність відмітних якостей особистості, що виявляються в її комунікативній поведінці і забезпечують особистості комунікативну індивідуальність» [7, с. 8]. Така паралель ще раз доводить обґрунтованість вивчення комунікативної ситуації перекладу і всіх його компонентів (зокрема – учасників) з позицій психолінгвістики, а не тільки лінгвістичної теорії перекладу. Сказане обґрунтовує необхідність підходу до перекладу з позицій психоестетики як науки, що поєднує психологію, лінгвістику та літературознавство, оскільки саме дані дисципліни вивчають особистість, її смисли, джерела виникнення цих смислів на тлі загальних значень, що задаються кожній людині при народженні, а також унікальні комбінації значень і смислів, що впливають на всі соціально значущі прояви людини як суб'єкта суспільного життя та є важливими домінантами при перекладі.

Висновки. Отже, розглянувши переклад з позицій психопоетики, ми можемо зробити наступні висновки:

Переклад – це особливого роду комунікативна ситуація, специфікою якої є наявність між двома комунікантами опосередковують ланки – перекладача. Саме завдяки цьому посереднику в ситуації міжкультурного і міжмовного контакту можливе досягнення взаєморозуміння і взагалі сама ситуація спілкування. Крім того, з позицій самого перекладача переклад – це особливого роду мовна (мовленнева) діяльність. Метою ж перекладацької діяльності є досягнення взаєморозуміння між тими особами, для яких створюється переклад, тобто свої мовні зусилля перекладач витрачає не на вираження власних думок і почуттів, а на передачу чужих. У цьому теж

полягає специфіка перекладацької діяльності як різновиду мовної.

Оскільки переклад в цілому і всі його аспекти зокрема визначаються в термінах психопоетики («психологізм», «психологічний портрет», «засоби творення психологізму» та ін.), він повинен вивчатися з залученням концептуально-термінологічного апарату і методологічної бази саме психопоетики, оскільки в ній поєднуються досягнення трьох наук (лінгвістики, психології та літературознавства), які безпосередньо займаються нерозривно злитими в перекладі сторонами: мовою в її системній та функціональній ролях; психологічного аналізу художнього тексту й особистості митця; людською діяльністю і психологічними властивостями особистості, що проявляються в ній.

Список літератури:

1. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника / Сергій Михида. – Кіровоград: «Поліграф – Терція», 2012. – 352 с.
2. Эткинд Е. Г. «Внутренний человек» и внешняя речь. / Е. Г. Эткинд. – М.: Школа «Языкирусской культуры», 1998. – С. 12.
3. Хованская З. И. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. – М., 1988.
4. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. – Киев, 1988.
5. Дубровин М. Русские и английские идиомы. – М., 1996.
6. Бабушкин А. П. Культура, когниция и перевод // Социокультурные проблемы перевода. Вып. 2. – Воронеж, 1998.
7. Лютикова В. Д. Языковая личность и идиолект. – Тюмень, 1999.
8. Левый И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – С. 49.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
10. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
11. Левчук Л. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. – К.: Либідь, 2002. – 255 с.

Фугалевич Д.О.

Киевский национальный университет культуры и искусств,
Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ПСИХОПОЭТИКА: ГЛУБИННОЕ ПОСТИЖЕНИЕ УДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В последние годы отмечается огромный интерес лингвистов, литературоведов, переводчиков к проблеме нового осмысления и анализа организации художественного произведения, где речевое поведение, психологизм и личность автора являются определяющими для компетентного перевода. Данная статья представляет собой мониторинг научных источников, где формулируются целостная системы психологического анализа художественного текста и личности художника, терминология и методология психопоетики, как направления, которое используется не только в языкознании, в частности в психолингвистике, литературоведении, но и в переводе.

Ключевые слова: психопоэтика, психологизм, психолингвистика, психолингвистический анализ, личность автора, личность переводчика, художественная коммуникация, языковая личность.

Fuhalevych D.O.

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko

PSYCHOPOETICS: UNDERLYING LITERARY TRANSLATION COMPREHENSION

Summary

More recently linguists, literary scholars and translators have been interested in new thinking and analysis issue of literary translation, where language behavior, psychology and the author's personality are essential for qualified translation. This article is monitoring scientific sources, which have been formulating an integrated system of psychological analysis of literary texts and personality of the author, terminology and methodology for psychopoetics, which is a branch related not only to linguistics, particularly of psycholinguistics, literary criticism, but to translation studies also.

Keywords: psychopoetics, psychologism, author's personality, translator's personality, language's personality, psycholinguistics.